

Eğitim Hakkının Dönüşümü

Transformation of Rights to Education

Ali Tarik GÜMÜŞ¹

Özet: Eğitim hakkı, herkesin doğuştan sahip olduğu ve devlet tarafından herkese eşit bir biçimde sunulması gereken önemli bir haktır. Temelde bireylerin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamıyla doğrudan bağlantılı bulunan eğitim hakkı, devlete eğitim hizmetleri sağlama hususunda önemli sorumluluklar yüklemektedir.

Temel itibariyle temel hak ve hürriyetlere ilişkin sınıflandırılmada ikinci kuşak ya da sosyal ve ekonomik haklar içerisinde yer alan eğitim hakkı, II. Dünya Savaşı sonrasında önemli ölçüde kurumsallaşmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe konulan pek çok anayasada devletlere, bu husustaki sorumlulukları bir anayasal ödev olarak yüklenmiştir.

Her ne kadar anayasalarda düzenlenen sosyal ve ekonomik haklara ilişkin “ekonomik imkânlarla bağımlılık” ölçütü yer alsada dahi, bu dönemde devletler eğitim hakkını uygulamaya geçirme hususunda oldukça istekli olmuşlardır. Ancak 1970’li yılların ortalarından itibaren devletlerin içine düştükleri ekonomik kriz ve bu krizden çıkmak için neoliberal düşüncenin ön plana çıkması, devletlerin bu dönemden itibaren farklı bir yaklaşım içerisinde girmelerine yol açmıştır. Yeni dönemde öteden beri varlığını devam ettiren küreselleşme süreci hız kazanmış ve neoliberal düşünce çerçevesinde şekillenerek dünya ölçeğinde yeni bir düzenin kurulmasına neden olmuştur.

Bu dönemde küreselleşme, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik sistemlerin ulusal sınırların ötesinde büyüyen karşılıklı bağımlılık tarafından karakterize edilen uluslar arası değişim süreci olarak şekillenmektedir. Nitekim eğitim hakkının önemli boyutta değişime uğramasına yol açan bu süreçte, daha çok ekonomik küreselleşmenin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik küreselleşme, dünya piyasalarının bütünleşmesiyle ilgili bir süreçtir. Bu süreçte ulusal ekonomiler uluslararası piyasalara açılırken, hükümetler de küresel rekabetin gereklerine adapte olmaya zorlanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu baskı, eğitim programlarının getirdiği maliyetler üzerinde önemli bir etki meydana getirmektedir.

Eğitim hakkı üzerinde oluşan bu baskı daha çok devletin eğitim alanındaki yükümlülüklerinin azaltılması ya da mümkünse tamamen kaldırılması yönündedir. Buradaki temel amaç; devletin vergiler başta olmak üzere, kaynaklarının piyasaya katkı sağlayan alanlarda kullanılmasını sağlamaktır. Nitekim neoliberal düşünce öncülüğünde işleyen bu süreçte benimsenen çözüm eğitim hakkı konusunda devletin üstlendiği yükümlülükleri özel alana kaydırarak bireylerin sorumluluk üstlenmesini teşvik etmektir. Temel itibariyle sözü

¹ Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, tarik@selcuk.edu.tr

edilen süreçte eğitim hakkı, devlet yerine özel kuruluşlar tarafından ücretli bir biçimde sunulmaktadır. Böylelikle eğitim kurumları ticari işletmeye, bu kurumlarda eğitim gören kimseler ise müşteriye dönüşmektedir. Şüphesiz özel eğitim kurumları kurabilmek ve bu kurumları tercih edebilmek temel bir özgürlüktür. Ancak bu husustaki esas problem, özel eğitim kurumlarına gidemeyen yoksul kitlelerin durumuna ilişkin olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksul bireylerin sırf paraları olmadığı için daha kötü şartlarda eğitim görmesine neden olan bu süreçte, devlete düşen sorumluluk fırsat eşitliğini sağlamaya dönük tedbirleri almaktır. Devlete ekonomik yük getirmesi oldukça muhtemel olan bu yöndeki tedbirler sayesinde yoksul bireylerin de daha kaliteli eğitim alması sağlanmalıdır. Bu hususta özellikle maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin durumu daha da önem arz etmektedir.

Sonuç olarak 1970'li yılların ortalarından itibaren neoliberal düşünce perspektifinde gelişen küreselleşme süreciyle birlikte eğitim hakkının piyasalaştırılması yönündeki baskılar artmakta ve bu durumdan eğitim hakkı olumsuz etkilenmektedir. Yeni politikaların amacı, eğitim hakkı çerçevesinde yapılan masrafları azaltmak olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin gelişiminde anahtar bir faktör olan neoliberalizm, ekonomi politikalarında oluşturduğu baskıyla zor durumdaki bireylerin eğitim hakkı üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmektedir.

Bu makale, küreselleşme sürecinde eğitim hakkında yaşanan azalma ve değişimi açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Eğitim Hakkı, Sosyal Devlet, Sosyal ve Ekonomik Haklar, Neo-liberalizm*

Extended Abstract

Everyone has the right to education from birth, and this right should be available equally to everyone by the state. Basically, the state imposes important responsibilities in regard to providing education services in respect to the right to life in a manner worthy of human dignity towards individuals directly connected to the right to education.

The right to education in the classification of fundamental rights and freedoms found in the second generation or the social and economic rights. After World War II, this right significantly institutionalized and many new constitutions were enacted. Social and economic rights in constitutions of these states had important responsibilities installed as a constitutional assignment.

Usually social and economic rights in constitutions in respect to the criteria "the means of economic dependence" is limited. Yet during this period the states were strongly willing to spend strongly in order to implement the right to education. However, since the mid-1970s, states have fallen into economic crisis. In order to adopt a solution to solve this crisis, there has been an emphasis on neo-liberal ideas. So that states a different approach from that period have led to enter into. In the new era that has survived from this, the process of globalization has accelerated and world-wide, neo-liberal shaped ideas, within the framework have led to the establishment of a new order.

During this period globalization is taking shape as a process of international exchange that is characterized by a growing interconnectedness between political, social, cultural and economic systems beyond national borders. Thus in this process, important changes are taking place regarding the right to education. This

change process is especially the case with respect to economic globalization. In this context economic globalization refers to a related process: the integration of world financial markets. In this process, as national economies open to the international market, governments are forced to adapt to the imperatives of global competition, and this means cutting cost-intensive education programmes. These processes increase in income inequality, and pressures on welfare states to transform benefits in the states with the result of this situation adversely affecting the right to education. The "new-politics" aims right to education retrenchment.

The impact of education on the right, if possible, completely removes or reduces the obligations of the state in the field of education. The main purpose of state resources, especially including taxes is to use resources in areas that contribute to provide the market. Indeed, under the leadership of the neo-liberal thinking that handles the solution adopted in this process, state obligations regarding the right to education by sliding from the state to the private sphere is to encourage individuals to assume responsibility. Basically, the right to education in this process is way out for the state and it is paid for by private organizations. Thus educational institutions are transformed into commercial operations. Also people who are educated in these institutions become the customer.

Of course, private educational institutions are established and the institutions are able to choose a basic freedom. Yet in this regard our main problem is the emerging situation of the impoverished masses who cannot attend private educational institutions. This process is not only due to the coins of poor individuals trained for the worse conditions. At this point the responsibility of the state is to take measures to ensure equality of opportunity, which is very likely to bring pressure to the State in economic terms. Thanks to these measures, the direction should be to train more poor people to be qualified individuals. This issue is important, especially in the situation where students of merit lack financial means.

As a result, since the mid-1970s the neo-liberal thinking with the perspective of the evolving process of globalization is increasing pressure to the marketization of the right to education and this situation is adversely affecting the right to education. New policies aim to reduce the costs within the framework of the right to education. So neoliberalism was a key factor in the development of globalization, in that its economic policy has given rise to a negative impact on the right to education for poor people.

This article attempts to explain the changes and decline of the right to education in the globalization process

Keywords: Globalization, Right to Education, Welfare State, Social and Economic Rights, Neoliberalism

Giriş

Durağan bir nitelik arz etmeyen insan hakları anlayışı, tarihsel şartlar içerisindeki mücadelelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda sürekli gelişim ve değişim içerisinde bulunan insan haklarının eğitim hakkına da yer verir biçimde sosyal boyut kazanabilmesi, uzun bir tarihsel süreç sonucunda ortaya çıkan dinamiklere bağlı olarak mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla insan haklarının eğitim hakkını da bünyesinde bulunduran

sosyal ve ekonomik hakları da kapsar bir yapıya dönüşmesi uzun, karmaşık ve çok yönlü faktörlerin etkisiyle söz konusu olabilmektedir. Bu çerçevede eğitim hakkı, temelde toplumsal hayatın her alanını etkileyen liberal düzenin kriz ve değişimlerinin, özellikle de sosyal ve ekonomik alandaki yetersizliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Sanayi Devrimi'yle ağırlaşan yaşam koşulları karşısında liberal düşüncenin yetersizliği anlaşılmış ve bu düzene karşı işçi sınıfı tarafından önemli bir mücadele sergilenmiştir. Söz konusu mücadele ile ekonomik açıdan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır hayat standartlarına kavuşturulması hedeflenmiştir(Şaylan, 2003: 94-95; Sallan Gül, 2006: 144-145; Rosanvallon, 2004: 26-28; Tanör, 1978: 59, 70-71, 119-120; Algan, 2007: 35).

Esas itibariyle I. ve II. Dünya Savaşı ile iki savaş arası dönemde meydana gelen 1929 dünya ekonomik krizi gibi yıkım meydana getiren olayların, yaşam koşullarını daha da zorlaştırması ve bu olayların bireylerde daha adil, eşitlikçi ve katılımcı dünyada yaşama arzusu doğurması eğitim hakkının kurumsallaşmasını önemli ölçüde hızlandırmıştır. Nitekim büyük krizlerin ve savaşların toplumsal anlamda yeniden yapılanma dönemleri getirmiş olduğu ve eğitim hakkının da bu dönemde önemli gelişmeler gösterdiği görülmüştür. Bu çerçevede ilk emareleri 19. yy.'da ortaya çıkan eğitim hakkı, II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsal anlamda ortaya çıkabilmiştir(Şaylan, 2003: 94-95; Sallan Gül, 2006: 144-145; Doğan, 2006: 196; Rosanvallon, 2004: 26-28).

Bu bağlamda II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülkenin anayasalarında eğitim hakkına yer verilmiş ve bu hakkın daha geniş bir biçimde düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Böylelikle eğitim hakkının içeriğinde önemli bir genişleme meydana gelmiş ve bu genişlemenin bireylerin refahına olumlu yansımaları olmuştur.

1970'li yıllardan itibaren ise, eğitim hakkında bir geriye gidiş yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu geriye gidiş sürecinde, küreselleşme dışında çeşitli nedenlerin etkili olduğu düşünülse dahi, bu hususta en önemli etkiyi küreselleşmenin meydana getirdiği görülmektedir. Varlığı beş yüz yıl öncesine götürülebilecek olan küreselleşmenin, 1970'li yıllardan bu yana ön plana çıktığı söylenebilir. Pek çok tanımlamada; karşılıklı bağlantıların artışıyla karakterize edilen küreselleşme, eğitim hakkı üzerinde önemli bir baskı meydana getirmektedir. Bu bağlamda eğitim hakkı üzerinde oluşan baskıda, küreselleşme sürecinde etkisini arttıran uluslararası rekabet ve piyasalaşma süreci önemli ölçüde rol oynamaktadır.

Eğitim Hakkının Kurumsallaşması

Genel olarak insan hakları, insanın sadece insan olması nedeniyle sahip olduğu haklardır. İnsanı, diğer canlılar karşısında üstün ve değerli kılan husus, her insanın doğuştan sahip olduğu onurudur. İnsan hakları, insanın sadece insan olması sebebiyle sahip olduğu, insanın kişiliğini tüm yönleriyle geliştirmeyi ve korumayı amaçlayan evrensel ilke ve kurallar bütünüdür. İnsan hakları, esas itibariyle “insan onuru”nu güvence altına alan haklar olup, bir hakka, “insan hakkı ” niteliği kazandıran değer, “insan onuru”dur. Nitekim insan hakları; kişinin kendi özünde var olan, doğuştan, devredilmez, vazgeçilmez ve evrensel nitelikli haklardır. Bu haklara sahip olunabilmesi için, ayrıca devlet tarafından tanınmalarına gerek yoktur. Çünkü insan hakları, insanların sırf insan olarak doğmaları sebebiyle sahip olunan haklardır. İnsanlar, bu haklara, kendi varlıklarının doğal sonucu olarak sahip bulunmaktadır.

İnsan’ın onurlu bir varlık olmasından kaynaklanan insan hakları, tarihsel süreç içerisinde önemli bir gelişim süreci yaşamıştır. Bu bağlamda bilindiği gibi ilk olarak birinci kuşak haklar adı verilen kişisel ve siyasal haklar ortaya çıkmıştır. Bu haklar bireylerin, iktidara ve diğer kişilere karşı özerkliğini ve güvenliğini sağlamaya yönelmiş olan haklardır(Kaboğlu, 2002: 41). Daha sonra, kapsamında eğitim hakkını da bulunduran ve ikinci kuşak haklar adı verilen sosyal ve ekonomik haklar ortaya çıkmıştır. Bu haklar ise, bireylere insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını temin etmek amacıyla, sosyal adaleti sağlamaya ve eşitsizlikleri azaltmaya yönelmiş ve bunların gereği olarak devlete genellikle olumlu, ancak bazen de olumsuz edimler yükleyen haklar olarak ifade edilebilir(Gümüş, 2010: 250-251)². Son olarak ise, üçüncü kuşak haklar ya da dayanışma hakları denilen ve bireylerin uluslar arası çatışma ve dengesizliklerden uzak bir biçimde barış içerisinde ve uygun bir çevrede yaşamasını öngören barış hakkı, çevre hakkı ve gelişme hakkı gibi haklardan oluşan yeni insan hakları ortaya çıkmıştır(Kaboğlu, 2002: 45; Atar, 2005, 111).

İnsan hakları sınıflandırmasında sosyal ve ekonomik haklar içerisinde yer alan eğitim hakkı, bireyin refahı açısından son derece önem arz eden bir haktır(Taylor-Gooby, 1986: 592-606). Bireyin insan onuruna yaraşır hayat standartlarında yaşaması ve kendi maddi ve manevi varlığını koruyup geliştirebilmesi için en temel haklardan biridir(Göze, 1977: 184; Göze, 1976: 140-141; Uluğ, 2000: 432). Bu bağlamda sadece bireylerle sınırlı olmayan eğitim hakkının, toplum hayatına olumlu yönde önemli etkileri söz konusudur. Hem bireye, hem de

---

² Tanör ve Özbudun’un da benzer nitelikte tanımlamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Özbudun, 1995: 110; Tanör, 1978: 13-109; Tanör, 1978: 92, 107).

topluma yaptığı olumlu katkısı nedeniyle kamu görevi olarak ele alınan eğitim hakkı, sosyal devlet bünyesinde bir kamu hizmeti olarak sunulmaktadır(Uluğ, 2000: 430, 440).

Kamu hizmeti niteliğindeki eğitim hakkına; II. Dünya Savaşı öncesi dönemde de özellikle parasız ilköğretimin devletçe sağlanmasına ilişkin düzenlemelerle yer verilmiş, ancak eğitim hakkındaki esas genişleme II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında pek çok devlet tarafından sosyal devlet anlayışının kurumsallaştırılmasıyla birlikte; devletler, bireylerin maddi ve manevi varlıklarını koruyup geliştirebilmeleri için sosyal ve ekonomik alanda önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu bağlamda devletlerin üstlendikleri en önemli sorumluluklardan biri, eğitim imkânlarının en geniş seviyede sağlanmasıdır(Göze, 1977: 184; Göze, 1976: 140-141).

II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan anayasal düzenlemelerle, devletlere eğitim alanında önemli sorumluluklar yüklenmiş ve bireylere en geniş manada eğitim hakkı tanınarak uygulamaya aktarılmaya çalışılmıştır. Genellikle devletler tarafından anayasal düzenlemelere konu edilen eğitim hakkı ile öğrenme hürriyeti, öğretme hürriyeti, her iki hürriyetin kurumsal planda sunulabilmesi için öğretim kurumu açma serbestliği ve eğitimde fırsat ve imkân eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır(Uluğ, 2000: 430-432, 440). Bu bağlamda eğitim hakkına yer veren çeşitli devletlerin anayasalarında bu durum daha net biçimde görülebilir. Örneğin Fransız Anayasası'nın 1946 Anayasası'nın Önsöz'üne atıfla düzenlediği eğitim hakkı; "Ulus, çocuğa ve gence eşit ve açık öğrenimi sunmakla yükümlü tutmuştur"³. 1947 İtalyan Anayasası ise; 34. maddesinde; okulların herkese açık olduğu, en az sekiz yıl süren ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğu, yetenekli öğrencilerin devlet tarafından desteklenmesi, cumhuriyetin burs imkânlarını geliştirmeye çalışması ve bu hakkın gerçekleştirilmesi için aile yardımları ve rekabetçi sınavlara dayanan yardımlar sunulabileceğine ilişkin hükümlere yer vermiştir⁴. İspanya Anayasası'nın 27. maddesi; herkesin eğitim hakkına sahip olduğunu, eğitimin amacının kişiliğin gelişmesi olduğunu, temel eğitimin ücretsiz ve zorunlu olduğunu, eğitime ilişkin kamu otoriteleri ve eğitim merkezi oluşturulması gerektiğini, eğitim kurumlarının kamu denetimi altında olduğunu ve üniversitelerin özerk olduğunu düzenlemiştir⁵. Yunan Anayasası'nın 16. maddesinde ise;

³ 1946 Fransız Anayasası'nın Önsöz'ü için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b56910.html>, 24.11.2009

⁴ İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009

⁵ İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009

zorunlu eğitimin dokuz yıldan az olmayacağına, devlet okullarında eğitimin ücretsiz olduğuna ve devletin başarılı öğrencileri destekleyeceğine ilişkin hükümlere yer vermiştir⁶.

Bu dönemde anayasal seviyede düzenlemelerin yapılmadığı ABD ve İngiltere’de de eğitim hakkına ilişkin önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede İngiltere’de 1944 yılında çıkartılan Eğitim Kanunuyla ilk ve orta eğitim bedava ve zorunlu hale getirilmiş, üniversite eğitimi içinde burs imkânları sağlanmıştır(Kara, 2004: 177). Ulusal eğitimin oluşturulmasını öngören bu kanun ile ilk ve orta eğitim hizmetleri yerel yönetimlerce “Yerel Eğitim Otoriteleri” (Local Education Authorities) tarafından yürütülmüştür(Sallan Gül, 2006: 209; Barr, 1993: 350-351).

ABD’de ise, 1962 ve 1964 yıllarında çıkarılan sosyal devlete yönelik kanunlarda, sosyal refah programlarından ziyade, mesleki eğitim programlarına odaklanılmış ve böylelikle yoksulların meslek edindirilerek çalışma hayatına girmeleri teşvik edilmiştir. 1967 yılında çıkarılan çalışmayı teşvik programı (Work Incentive Program), AFDC adı verilen çocuk yardımının sürdürülmesini ebeveynlerin çalışma hayatına ya da mesleki eğitim programlarına katılması şartına bağlamıştır(Kara, 2004: 190).

Ülkemizde de dünyada yaşanan sosyal devletin genişleme trendine paralel olarak, eğitim hakkında önemli bir genişleme meydana gelmiştir. İlk olarak 1961 Anayasası ile sistematik biçimde düzenlenen eğitim hakkı, daha önce 1924 Anayasası’yla sınırlı bir şekilde düzenlemiştir. 1924 Anayasası’nın 80. maddesinde; Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbest olduğuna ve 87. maddesinde; kadın ve erkek bütün Türklerin ilköğretimden geçmekle ödevli olduğuna ve ilköğretimin devlet okullarında parasız olacağına değinilmiştir.

1961 Anayasası ise, öğrenimin sağlanması başlığı altında 50. maddede düzenlediği eğitim hakkı ile devletin başta gelen ödevlerinden birinin halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama olduğu, İlköğrenimin, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburî ve devlet okullarında parasız olduğu, Devletin, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapması gerektiği, devletin, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri almakla yükümlü olduğu esasları düzenlenmiştir.

Doktrinde 1961 Anayasası’nın eğitim hakkını düzenleyen 50. maddesiyle; devlete önemli yükümlülükler yüklendiği ve bu yükümlülüğün iktisadî gelişme ile mali kaynaklarının

⁶ Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009

yeterliliği ölçüsüne bağlanamayacağı görüşü ileri sürülmüştür. Katıldığımız bu görüş, Anayasada yer alan “öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması devlet tarafından başta gelen ödevlerinden biri olduğu”na ilişkin düzenlemeden kaynaklanmaktadır(Göze, 1977: 184; Göze, 1976: 141. Aksi yönde görüş için bkz. Uluğ, 2000: 433).

Ülkemizde II. Dünya Savaşı sonrası sosyal devletin genişleme sürecinde, eğitim hakkına anayasal ve yasal düzeyde yer verilmesine karşın hayata geçirilişinde çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. Örneğin, 1980 yılında nüfusun %32,5’lük kesimi okuma yazma bilmemektedir. Eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği göz önüne alındığında, bu durum daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda 1970–1980 yılları arasında (Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversiteler dâhil olmak üzere) eğitime yapılan harcamanın GSMH’ya oranı %2 ilâ %3 arasında değişmektedir(Sallan Gül, 2006: 277).

Küreselleşme

1970’li yıllardan itibaren ön plana çıkan küreselleşmenin (Lane, 2006: 1; Sunay, 2007: 112) esas itibariyle son beş yüz yıldır varlığını devam ettiren ve kendi içerisinde üç farklı küresel dalgayla şekillenen bir süreç olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede ilk dalga; 1500’lü yıllardan sonra bölgesel ticaretin küreselleşme merkezinde gelişmesi sürecidir. İkinci dalga: 1800’lerden sonra başlamış ve endüstrileşmeyle hız kazanmıştır. Üçüncü dalga ise; 1945 sonrasında yenisünya düzeni mimarisinden türemiş ve 1970’li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Temel itibariyle her bir dalga, küresel güç değişimini doğuran savaş ya da buna benzer bir olayla başlamakta ve bu dalgalar karşılıklı bağlantı ve sinerji meydana getirmektedir(Robertson, 2003: 4).

Karmaşık bir fenomen olan küreselleşme(Taylor-Gooby, 2002: 607); üzerinde uzlaşılabilen ve çok farklı alanlarda tartışmaları da beraberinde getiren bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin ne olduğu hususunda da çok farklı görüşler ifade edilmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı göz önüne alındığında, söz konusu tartışmalara değinmek mümkün gözükmemekte; bunun yerine küreselleşme hususunda genel bir değerlendirme yapılması, çalışmanın sınırlarıyla daha bağdaşır niteliktedir.

Bu çerçevede Held ve diğerlerinin kapsamlı tanımlamasına göre: Küreselleşme; ulusal sınırlar ötesinde sosyal ekonomik, siyasi ve kültürel karşılıklı bağımlılığın artmasıyla karakterize edilmektedir. Buna göre küreselleşme: kurumları ve organizasyonları dönüştüren bir süreçtir. Held ve diğerlerinin temel iddiası; küresel karşılıklı etkileşimin geniş, yoğun ve

hızlı bir ilişkili içerisinde olduğu ve yerel ile küreselin derin bir bağlantı içerisinde bulunarak önemli bütünleşmeler meydana getirdiği yönündedir (Held vd., 2006: s. 185-187).

Joseph Stiglitz de, küreselleşmeyi küresel karşılıklı etkileşim ve bütünleşme çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu çerçevede Stiglitz'e göre küreselleşme: ülkelerin ve halkların bütünleşmesi, iletişim ve ulaşımın kolaylaşması, mallar, hizmetler, sermaye, bilgi ve insanların yapay sınırlar olmaksızın serbestçe dolaşımıdır (Stiglitz, 2002: 31). Ancak küreselleşme, bir taraftan önemli bütünleşmeleri öngördüğü için bütünleyici olmasına karşın; evrensel ve yerel ayrımını getirmesi nedeniyle parçalayıcı bir süreç olarak da değerlendirilmektedir. Bu itibarla küreselleşme sürecinin çelişkili ve birbirine zıt durumları bünyesinde barındırdığı öne sürülmektedir (Giddens, 2000: 23-25).

Lane'e göre: Küreselleşme ülkeler arasında artan karşılıklı bağımlılık ve uluslar arası organizasyonlar ve bölgesel kordinasyon kuruluşlarının ve büyük devletlerin hükümetlerinin yer aldığı toplantılar tarafından oluşturulmuş bir denklemdir (Lane, 2006: 1).

Pierson'a göre: Küreselleşme, dünyanın hiç olmadığı kadar yoğun ve karşılıklı bağlantılı hale gelmesine neden olan bir süreçtir (Pierson, 2000: 263).

Dolayısıyla pek çok tanımlamada küreselleşme; karşılıklı bağlantıların artışıyla karakterize edilmektedir. Bu çerçevede günümüz dünyasında da devam eden bağımlılık süreci; geleceği de anlayabilmemiz açısından anahtar bir kavram niteliğindedir (Lane, 2006: 1; Sunay, 2007: 112).

Küreselleşmenin gerek genel olarak; gerekse ekonomik yönüne ilişkin yapılan tanımlamalarda ön plana çıkan husus olan "karşılıklı bağımlılık" yanında başka bir takım hususlara da değinmek gerekmektedir. Bu çerçevede; 1- küreselleşme tekil bir durum değil süreçtir. 2-küresel ve ulus-üstü bağımlılık yoğunluğu bu sürecin aktörleri olan devletler, uluslar arası kurumlar, sivil toplum örgütleri ve çok uluslu şirketlerin etkisiyle oluşmaktadır. 3-küreselleşme tek bir alanda değil toplum hayatının (ekonomik, siyasi, askeri, hukuki vb) pek çok alanında kendini göstermektedir. 4-küreselleşme süreciyle birlikte sınırların önemini kaybettiği bir dünya karşımıza çıkmaktadır. 5- küreselleşme sürecini yönlendiren askeri, siyasi ve ekonomik güçtür. Güçlü aktörler dünyanın başka bölgelerinde yaşayanlar açısından önemli sonuçlar doğuran kararlar alabilir ve eylemlerde bulunabilirler (Held vd., 2006: 188-190).

Küreselleşme Sürecinde Eğitim Hakkının Dönüşümü

II. Dünya savaşı sonrasında kurumsallaşan ve bireylere en geniş anlamda sosyal ve ekonomik hakları sağlamaya çalışan sosyal devletin 1970’li yılların ortalarından itibaren ekonomik anlamda ciddi zorluklarla karşı karşıya kalması söz konusu olmuştur. Esas itibariyle sosyal devletin 1950’lerden 1970’lere kadar yaşadığı altın çağ süresince bireylere cömert biçimde sunduğu imkânların, 1970’li yıllardan itibaren karşı karşıya kalınan ekonomik zorluklar nedeniyle sürdürülemeyeceği anlaşılmış ve artan sosyal harcamaların bu şekliyle finanse edilmesinin çok güç olduğu öngörülmüştür(Pierson, 2001: 135).

Esas itibariyle sosyal harcamaların finanse edilmesinde yaşanan sıkıntılardan sosyal ve ekonomik haklar da önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Nitekim masrafları önemli ölçüde artış gösteren sosyal ve ekonomik hakları; sosyal harcamaları finanse edebilmek amacıyla zorunlu sosyal ödenek kesintilerini ve vergileri arttırmıştır. Artan kesinti ve vergiler ise, ekonominin verimlilik içinde işleyişini engellemiştir(Rosanvallon, 2004: 9-11). Bu çerçevede sosyal ve ekonomik hakları ileri seviyede sağlayan İskandinav ülkelerinde bile, yüksek vergileri gerektiren yoğun ve cömert refah program ve hizmetleri; bu ülkeleri dünya pazarında daha az rekabetçi yaptığı gerekçesiyle eleştirilmektedir(Virpi, 2003: 1-2, 19).

Esas itibariyle bireylere sosyal ve ekonomik hakları en geniş anlamda sağlamaya çalışan sosyal devletler; artan sosyal talepleri karşılama ve kaynakların sınırlı oluşu ikilemiyle karşı karşıyadır(Pierson, 2001: 794). Söz konusu ikilem karşısında sosyal devletler; ya kendi sonlarını getirebilecek nitelikteki tüm ekonomik zorlukları göze alarak bireylere geniş sosyal ve ekonomik hakları sunan sosyal devlet uygulamalarına devam edecek; ya da sosyal ve ekonomik hakları kısıtlama yoluna gideceklerdir. Nitekim ikinci yol tercih edilmiş ve sosyal devletin ekonomik istikrarı bozmaya başlaması nedeniyle sosyal ve ekonomik hakların genişletilmesinden vazgeçilerek; sosyal ve ekonomik hakların sosyal devlete getirdiği masrafların azaltılmasına odaklanılmıştır(Korpi, 2003: 590). Böylelikle uzun yıllardır işçi ve işveren kesimleri arasında devam eden uzlaşma önemli ölçüde sarsılmıştır(Pierson, 2001: 155).

1970’li yıllarda yaşanan krizin oluşturduğu sosyal masrafların azaltılması yönündeki düşünce; işçi ve işveren uzlaşmasını sarsmasının yanı sıra; küreselleşmenin etkisini arttırarak yeni bir düzene geçilmesine neden olmuştur. Nitekim bu dönemde yaşanan ekonomik tıkanma ve sermayenin kârlılığının düşüşü; yürürlükte bulunan ulusal korumacı ekonomilerin terk edilerek, bütün dünya çapında açıklık politikalarına geçilmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede dünya çapında 1980’lerden itibaren neo-liberal politikalar öncülüğünde gelişen ticari açıklık

ve ekonomide liberalleşme politikaları benimsenmeye başlanmıştır(Özdek, 1999: 26-27). Küreselleşmenin etkisiyle liberal politikalara yeniden dönüş olarak adlandırılan bu süreçte, ulusal ekonomiler içerisinde ve bütün dünyada serbest piyasa sistemini güçlendirmek ve devletin sosyal ve ekonomik etkinliğini azaltmak ön plana çıkmaktadır(Bulut, 2003: 173).

Dolayısıyla söz konusu ekonomik kriz ve sonrasında bu sorunu çözmek amacıyla oluşturulan yeni küresel ekonomik düzenin neden olduğu zorluklar sosyal ve ekonomik haklardaki gerilemenin temel nedenini oluşturmaktadır. Nitekim yeni ekonomik düzende sosyal ve ekonomik haklar kapsamında sağlanan imkânların finanse edilmesindeki kalıcı zorluklar öne sürülerek, bu hakların kapsamının daraltılması gerektiği yönündeki düşünceler ön plana çıkarılmaktadır.

Sosyal devletin yaşadığı dönüşüm sürecinden diğer sosyal ve ekonomik haklar kadar olmamakla birlikte, eğitim hakkı da belli ölçüde etkilenmektedir. Anayasal düzenlemelere yansımamakla birlikte, söz konusu dönüşüm sürecinin etkisiyle eğitim hakkı önemli değişimlere maruz kalmaktadır. Bu süreçte eğitim hakkı açısından ortaya çıkan en temel olumsuzluk, neoliberal düşünce tarafından eğitimin bir kamusal sorumluluk olarak değerlendirilmemesi nedeniyle bu alandaki hizmetlerin özel kuruluşlarca ve ücretli olarak sunulmasının öngörülmesidir(Ainley, 2004: 511).

Bu anlayıştan yola çıkılarak uygulamada eğitim alanında da yeni düzenlemeler getirilmekte ve neoliberal anlayışın piyasa mantığı hâkim kılınmaya çalışılmaktadır. Eğitim alanında özel hizmet sağlayıcılar teşvik edilmekte, temel zorunlu eğitim serbest rekabete açılmakta ve bireylere, eğitim alınacak kuruluşu özel kuruluşlar arasından da seçebilme imkânı getirilmektedir(Sallan Gül, 2006: 220; Kara, 2004: 238; Ginsburg, 2001: 188).

Diğer kamu hizmetleri gibi eğitim alanında da yaşanan özelleşme, bu alanda önemli bir piyasalaşma sürecinin yaşanmasına neden olmakta ve özel eğitim kurumlarının sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır(Ginsburg, 2001: 189). Esasında eğitimin özel kuruluşlar tarafından sağlanması, bu hak açısından başlı başına bir problem meydana getirmemekle birlikte; bu husustaki temel problem, devletin eğitimden “özel kuruluşlar lehine çekilmesi” ve bu alanı “ticarileşmeye açması” olarak belirlemektedir. Böylelikle ticari işletme haline getirilmeye çalışılan eğitim kurumlarında, öğrenciler müşteri konumuna dönüştürülmeye çalışılmakta ve bu durumdan en olumsuz etkilenenler ise, yoksul kitleler olmaktadır. Ayrıca bu süreçte devletin eğitim alanında özel kuruluşların yanı sıra, sivil toplum örgütleri ve hayır kuruluşlarını teşvik etmesi; yoksul bireylerin, hayır kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının insafına bırakılmasına neden olmaktadır. Kısaca yoksul vatandaşlar açısından eğitim hakkına

ulaşabilmenin daha zor hale geldiği bu süreçte fırsat eşitliği önemli ölçüde zedelenmektedir(Yıldız, 2008: 23, 30-31).

Temelde neoliberal düşüncenin; eğitimi, bireylerin kendi sorumluluğunda bir mesele olarak değerlendirmesi ve bu alanda zengin ve yoksul kimseler arasında fırsat eşitliğinin sağlanmaya çalışılmasına karşı çıkmasına dayanan bu süreç, uygulamada önemli problemleri de beraberinde getirmektedir(Ainley, 2004: 511). Eğitim alanında fırsat eşitliğinin ortadan kalkmasına neden olan bu yaklaşım; eğitim hakkından maddi imkânlarla sahip kimselerin daha iyi şartlarda yararlanabildiği, oysa devletin bütün vatandaşlarına temel insan hakkı olan eğitim hakkını sağlamakla yükümlü olduğu öne sürülerek eleştirilmektedir(Yıldız, 2008: 25, 30).

Neoliberal anlayış çerçevesinde gelişen bu süreçte, pek çok ülkede eğitim alanında özel kuruluşların teşvik edilmesine karşın(Sallan Gül, 2006: 251; Kara, 2004: 209), bu alandaki piyasalaşmanın olumsuz sonuçlarının da giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim çoğu ülke uygulamasında eğitim hizmetleri salt liberal anlayışla tamamen özel ve ücretli hale getirilmemektedir. Bu bağlamda kamu alternatifleri varlığını sürdürmekte(Kara, 2004: 186) ve yoksul kimseler daha kalitesiz olsa da kamu alternatiflerinden yararlanmaya devam etmektedirler. Bu süreçte zengin ve yoksula aynı kalitede eğitime ulaşım imkânı sağlanmamakla birlikte yoksul kimseler de temel eğitime erişebilmektedir.

Esasında bu süreçte bir taraftan eğitim alanında özel kuruluşlar teşvik edilmekle birlikte, diğer taraftan küresel rekabet karşısında avantaj sağlayabilmek amacıyla vasıflı bir emeğe sahip olunması arzulanmaktadır. İşte eğitim hakkının bu süreçten diğer sosyal ve ekonomik haklara göre daha az etkilenmesinin temel nedeni de bu husustur. Bu bağlamda bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde eğitim önemli bir yer tutmakta ve bu gerçekten yola çıkılarak eğitimle ilgili standartlar arttırılmaya çalışılmaktadır(Lund, 2002: 165, 169, 176; Powell-Hewitt, 2002: 61, 63, 87). Arttırılmaya çalışılan söz konusu standartları iş çevreleri önemli ölçüde desteklemekte ve kendi alanlarıyla ilgili meslek liseleri, teknoloji kolejleri, teknoloji merkezleri ve üniversiteleri finanse ederek kendi faaliyet alanına ilişkin gelişmelerde eğitimden önemli ölçekte yararlanmaktadırlar(Aktan, 2003: 284-285; Kara, 2004: 185; Yıldız, 2008: 24).

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan ve kapsamında bireylere geniş sosyal imkânlar sunulan sosyal ve ekonomik hakların getirdiği mali yükler belli bir dönem burjuvazinin ödediği vergilerle finanse edilmiş, fakat 1970'li yılların ortalarında yaşanan mali

krizler sermayenin kar haddini düşürmüş ve sermayenin ödediği yüksek vergilerle finanse edilen sosyal ve ekonomik haklar çerçevesinde sunulan imkânların yeniden yapılandırılmasına dair taleplerin dile getirilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik haklar kapsamında sunulan imkânların yeniden yapılandırılmasına dair talepler; önceki ekonomik düzenden vazgeçilerek; bunun yerine neoliberal düşünce doğrultusunda işleyen yeni bir küresel ekonomik düzene geçilmesini sağlamıştır.

Neoliberal düşünce çerçevesinde gelişen yeni ekonomik düzenin uluslararası alanda açık ekonomi ve rekabet temelinde gelişmesi nedeniyle sermayenin talepleri son derece önemli hale gelmiştir. Küresel ölçekte ciddi bir ekonomik rekabet yaşanmasına neden olan bu süreçte sermayenin en önemli talebi; daha rekabetçi olabilmek maksadıyla devletlerin maliyetlerini azaltma gerekliliğidir. Devletlerin beklenen maliyetlerin düşürülmesinde ise, önemli bir yeri sosyal ve ekonomik haklar ve bu haklar içerisinde yer alan eğitim hakkının getirdiği sosyal maliyetler tutmaktadır.

Küreselleşme sürecinde devletlerin azaltmaya çalıştığı eğitim hakkı kapsamında sunulan imkânların getirdiği maliyetler, insan hakları anlayışında önemli etkiler meydana getirmektedir. Bu çerçevede eğitim hakkı kapsamında sunulan imkânların, II. Dünya savaşı sonrasında 1970'lerin ortasına kadar olan dönemde pek çok ülkede uygulandığı gibi cömert bir biçimde sunabilmesi artık bir hayli zordur. Dolayısıyla yaşanan süreç, önceki dönemde alışılan cömert eğitim hakkı kapsamının daraltılması anlamına gelmektedir. Ancak sözü edilen daralmanın anayasal düzeye yansiyacak boyutta olmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Bu süreçte, eğitim hakkı varlığını korumakla beraber, yasal ölçekte yapılan bir takım düzenlemelerle eğitim hakkı çerçevesinde devlet tarafından sunulan cömert uygulamaların özel alana kaydırılması söz konusu olmaktadır.

Bu süreçte insan haklarının genelde sosyal ve ekonomik haklar, özelde ise eğitim hakkı boyutuyla bireysel sorumluluk temelinde önemli değişimlere maruz kaldığı dikkat çekmektedir. Nitekim söz konusu değişimlerin yönü: eğitim hakkına devletin katkısını zayıflatıcı ve bireysel sorumluluğu arttırıcı boyutta olduğu görülmektedir. Sonuç itibariyle eğitim hakkı üzerinde önemli bir baskı oluşturan küreselleşme süreci, bireysel sorumluluğu ön plana çıkarmakla birlikte bazı abartılı yorumların aksine eğitim hakkını tamamen hak temelinden çıkararak ve özel alana bırakacak gibi de görünmemektedir.

Kaynaklar / References

- Ainley, P. (2004). 'The New 'Market-State' and Education', *Journal of Education Policy*, 19 (4).
- Aktan, Ç. C. (2003). *Değişim Çağında Devlet*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Algan, B. (2007). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Atar, Y. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*, Konya: Mimoza Yayınları.
- Barr, N. (1993). *The Economics of the Welfare State*, California: Standford University Press.
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (2).
- Bulut, N. (2009). *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: Oniki Levha Yayınları,
- Doğan, İ. (2006). *Parçalayan Küreselleşme*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ginsburg, N. (2001). Globalization and the Liberal Welfare States, Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior (Eds.). *Globalization and European Welfare States Challenges and Change*, Hampshire: Palgrave Publishing,
- Göze, A. (1977). *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, İstanbul: İÜHF Yayınları.
- Göze, A. (1976). *Sosyal Devlet Sistemi*, İstanbul: İÜHF Yayınları.
- Gümüş, A. T. (2010). *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Held D. Mcgrew A. Goldblatt D. Perraton J. (2006). Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür, Çev. İsmail Aktar, *Küreselleşme Okumaları*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Kaboğlu, Ö. İ. (2002). *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Kara, U. (2004). *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: Maki Yayınları.
- Koray, M. (2005). *Sosyal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Korpi, W. (2003). Welfare-State Regress in Western Europe: Politics, Institutions, Globalization, and Europeanization, *Annual Reviews Sociology*, 29.
- Lane, J.E. (2006). *Globalization and Politics: Promises and Dangers*, Hampshire: Ashgate Publishing.
- Lund, B. (2002). *Understanding State Welfare: Social Justice or Social Exclusion*, London: Sage Publications.
- Özbudun, E. (1995). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdek, Y. (1999). Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar, *Amme İdaresi Dergisi*, 32, (3).
- Pierson, C. (2000). *Modern Devlet*, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Çivi Yazıları Yayınları.
- Pierson, C. (2001). *Beyond The Welfare State? The New Political Economy of Welfare*, Cambridge: Polity Press.
- Powell M. Hewitt M. (2002). *Welfare State and Welfare Change*, Buckingham: Open University Press.
- Robertson, R. (2003). *The Three Waves of Globalization A History of a Developing Global Conciousness*, Nova Scotia and London: Fernwood Publishing and Zed Books.
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah Devletinin Krizi*, Çev. Burcu Şahinli, Ankara: Dost Yayınları.
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kıskaçında Refah Devleti*, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Stiglitz, J. (2002). *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, Çev. A. Taşçıoğlu ve D. Vural, İstanbul: Plan B Yayıncılık
- Sunay, R. (2007). *Tartışılan Egemenlik*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tanör, B. (1978). *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları.
- Taylor-Gooby, P. (1986). Consumption Cleavages and Welfare Politics, *Political Studies*, XXXIV.
- Taylor-Gooby, P. (2002). The Silver Age of the Welfare State: Perspectives on Resilience, *Journal of Social Policy*, 31, (4).

Uluğ, F. (2000) Eğitim Hakkının Kullanım Sorunu, *Türkiye’de İnsan Hakları*, Yay. Haz, Oya Çitçi, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını.

Virpi, T. (2003). *Restructring The Welfare State: Globalisation and Social Policy Reform in Finland*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.